

LINGUA FRANCA – LINGUA MATERNA.
LIMBI ȘI COMUNITĂȚI ÎN ORAȘELE MEDIEVALE DIN TRANSILVANIA

Mária Lupescu Makó*

Abstract: *Communication in the Middle Ages, like today, was an inevitable component of social behavior, without which society was unimaginable, the forms of communication being closely linked to the use and spread of literacy in a particular society. In the present paper we shall try to capture the phenomenon of communication in its traditional, oral and written forms, limiting the exploration to the medieval towns of Transylvania. The research area being very wide, due to its interdisciplinary as well as to the new methods of analysis introduced and used by the scholars, this segment of the medieval communication research has its own „artisans” consecrated both in national, Hungarian and Romanian historiography, as well as (especially) in the international one. Therefore, the present analysis does not want to „invade” their territory, but rather to emphasize some aspects already captured in the research.*

Regarding the area of use of spoken and written languages (Latin, German, and Hungarian) in medieval Transylvania, we can observe a wide and diverse use, from public administration, religious life, justice, foreign relations, trade and accounts to literature and everyday life. In this study, of all these possibilities we shall refer only to the first two.

Keywords: Keywords: languages, communities, medieval towns, Transylvania

Comunicarea în Evul Mediu, la fel ca și astăzi, a fost o componentă inevitabilă a comportamentului social, fără de care societatea era de neconceput¹, formele de comunicare fiind strâns legate de utilizarea și răspândirea alfabetizării într-o anumită societate. Alături de subiectele tradiționale de studiu, adică cele dedicate comunicării orale și scrise analizate de specialiști veniți din domeniul lingvisticii, literaturii și istoriei, se acordă din ce în ce mai multă atenție studiului comunicării simbolice, al comunicării nonverbale², considerându-se că informarea prin simțul vederii, a atingerii și a auzului a fost la fel de importantă ca și comunicarea scrisă³. Oricât de incitantă ar fi o asemenea abordare⁴, în lucrarea de față vom zăbovi la surprinderea fenomenului comunicării în

---

* Conf. univ. dr. la Departamentul de Istorie în Limba Maghiară, Facultatea de Istorie și Filozofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; email: marialupescu@yahoo.com

¹ Marco Mostert, *New approaches to medieval communication ?*, în *New Approaches to Medieval Communication*, editor: Marco Mostert, Turnhout, Brepols, 1999, p. 15-37, aici p. 18-19.

² Gerd Althoff, Ludwig Siep, *Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertesysteme vom Mittelalter bis zur Französischen Revolution: Der neue Münsterer SFB 496*, în „Frühmittelalterliche Studien”, 34(2000), p. 393-412; *Oral History of the Middle Ages: The Spoken Word in Context*, editors: Gerhard Jaritz, Michael Richter, Krems-Budapest, Medium Aevum Quotidianum-Department of Medieval Studies, CEU, 2001); *Symbolic Communication in Late Medieval Towns*, editor: Jacoba Van Leeuwen, Leuven, Leuven University Press, 2006.

³ Anna Adamska, *The study of medieval literacy: Old sources, new ideas*, în *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, editors: Anna Adamska, Marco Mostert, Turnhout, Brepols, 2004, p. 13-47, aici p. 21-22.

⁴ O încercare reușită a examinării rolului și funcției ritualurilor urbane și a alfabetizării urbane în comunicarea urbană în Ungaria medievală îi aparține lui Dušan Zupka, *Communication in a Town: Urban*

formele ei tradiționale, orale și scrise, limitându-ne la orașele medievale din Transilvania. Aria cercetării fiind foarte vastă, datorită atât interdisciplinarității sale, cât și noilor metode de analiză introduse și utilizate de specialiști⁵, acest segment al cercetării comunicării medievale își are proprii „meseriași”, consacrați atât în istoriografia națională, maghiară și română⁶, cât și (mai ales) în cea internațională⁷. Prin urmare, prezenta analiză nu dorește să „invadeze” teritoriul lor, ci mai degrabă să accentueze unele aspecte surprinse deja în cercetare.

„Regatul mai multor limbi”⁸

Este bine cunoscut că Ungaria medievală a fost un stat multiethnic, patria mai multor „națiuni” (*nationes*) și un regat al multor limbi. Acest pluralism lingvistic al țării este subliniat deja în cel mai vechi text ce a supraviețuit perioadei medievale, în celebrul și poate cel mai des citatul capitol VI al *Învățăturilor* regelui Ștefan I cel Sfânt către fiul său, prințul Emeric, sanctificat și el odată cu tatăl său în anul 1083. În partea respectivă, regele Ștefan cel Sfânt atrăgea atenția moștenitorului său că „țara care are o singură limbă și

---

Rituals and Literacy in the Medieval Kingdom of Hungary, în *Uses of the Written Word in Medieval Towns: Medieval Urban Literacy II*, editors: Anna Adamska, Marco Mostert, Turnhout, Brepols, 2014, p. 341-373.

⁵ De exemplu, un suflu nou al cercetării este oferit de Katalin Szende prin abordarea analizei socio-lingvisticii în comunicarea urbană medievală. Eadem, *Nyelvében él a polgár? Többynnyelvűség a késő-középkori Magyarország városaiban*, în „Aetas”, 26 (2011), p. 5-26, aici p. 19-26.

⁶ Fără pretenția exhaustivității, menționez câteva lucrări de referință. În literatura de specialitate maghiară: Katalin Szende, *Integration through Language: The Multilingual Character of Late Medieval Hungarian Towns*, în *Segregation – Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*, editors: Derek Keene, Balázs Nagy, Katalin Szende, Ashgate, Farnham, 2009, p. 205–233; Eadem, *Nyelvében él a polgár?*, p. 5-26; Eadem, *Trust, Authority, and the Written Word in the Royal Towns of Medieval Hungary*, Turnhout, Brepols, 2018; László Solymosi, *Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon*, în „Történelmi Szemle”, 53.4 (2011), p. 479-501, cu referințe suplimentare la nota 3. În istoriografia română, centrat mai mult pe spațiul transilvan, *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII. Writing and Society in Transylvania 13th-17th Centuries*, coord.: Susana Andea, Cluj-Napoca–Gatineau, Argonaut Publishing–Symphologic Publishing, 2013; Susana Andea, Avram Andea, Adinel Dincă, *Autographa et signaturae Transylvaniae*, Cluj-Napoca–Gatineau, Argonaut Publishing–Symphologic Publishing, 2015; *Exercițiul scrierii în Transilvania medievală și premodernă. Literacy Experiences concerning Medieval and Early Modern Transylvania*, editori: Susana Andea, Adinel Ciprian Dincă, Cluj-Napoca–Gatineau, Argonaut Publishing–Symphologic Publishing, 2016.

⁷ O colecție inovatoare în studiul alfabetizării medievale este *Utrecht Studies in Medieval Literacy*. Începând din 1999, Brepols Publishers a pus pe masa cercetătorilor 44 de volume, dintre care merită o atenție specială: *New Approaches to Medieval Communication*, editor: Marco Mostert; *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, editors: Anna Adamska, Marco Mostert, 2004; *Orality and Literacy in Middle Ages*, editors: Mark Chinca, Christopher Young, Turnhout, Brepols, 2005; *Along the Oral-Written Continuum*, editors: Slavica Ranković, Leidulf Melve, Else Mundal, Turnhout, Brepols, 2010; *Uses of the Written Word in Medieval Towns*, editors: Marco Mostert, Anna Adamska, Turnhout, Brepols, 2014.

⁸ Expresia îi aparține lui János Bak, *A Kingdom of Many Languages. Linguistic Pluralism in Medieval Hungary*, în *Multilingualism in the Middle Ages and Early Modern Age. Communication and Miscommunication in the Premodern World*, editor: Albrecht Classen, De Gruyter, Berlin-Boston, 2016, p. 165-176.

trăiește numai potrivit unui singur obicei este slabă și șubredă”⁹. De aceea, trebuie încurajată venirea „oaspeților”, adică a cavalerilor și preoților străini care, prin aducerea de noi „cunoștințe și instrumente” (*documenta et arma*), vor contribui la întărirea „pe atunci încă plăpândului și abia răsăritului” regat. Atât Sfântul Ștefan cât și urmașii săi au procedat conform sfatului, au invitat și primit numeroase persoane și familii din afara țării, care au vorbit diferite limbi străine, îmbogățind în acest fel regatul. Ungaria medievală astfel rezultată cu siguranță nu a mai fost „țara cu o singură limbă slabă și șubredă”, asemănându-se mai degrabă regatelor vecine din Centrul Europei¹⁰. A devenit un regat medieval multilingv, în care, alături de populația majoritară maghiară, în partea de nord, așa-numita Ungaria Superioară (*Hungaria superior*), au locuit slovaci, polonezi, cehi, germani și ruteni, în timp ce în partea de est, aproape suprapusă cu Transilvania, au trăit români, cumani, și mult mai numeroși germani. În plus, părțile sudice ale regatului au fost populate de croați, sârbi, bosniaci și italieni. Este important de notat că toate aceste grupuri etnice erau parte componentă și integrantă a Regatului Maghiar, au vorbit propriile lor limbi, au avut propriile lor tradiții culturale și, uneori, chiar religioase. În secolul al XVI-lea, Nicolaus Olahus, arhiepiscopul de Strigoniu confirma această stare de fapt atunci când, în lucrarea sa încheiată în 1536, enumera toate acele „națiuni” care au contribuit la întărirea regatului. Astfel, pe lângă maghiari (maghiari, secui) au trăit aici într-un număr considerabil slavi (cehi, predecesorii slovacilor, croați, sârbi și ruteni), germani, români, iaiși, cumani, dar chiar și turci și francezi (valoni), toți folosindu-și propria limbă¹¹. La începutul secolului al XV-lea, însuși regele Sigismund de Luxemburg a atras atenția asupra acestei caracteristici multilingve a țării sale în fața reprezentanților Imperiului Romano-German, arătând că Ungaria „cu varietatea limbilor și popoarelor sale, oferă un loc plăcut atât vechilor locuitori cât și noilor veniți”¹². Între aceste repere cronologice, *Învățăturile* Sfântului Ștefan și *Ungaria* lui Olahus, întâlnim și relatările acelor călători străini ajunși în Ungaria, care au constatat cu surprindere că orașele

---

⁹ „*Nam unius lingue uniusque moris regnum inbecille et fragile est. Libellus Sancti Stephani Regis de Institutione morum ad Emericum ducem*”, în *Scriptores rerum Hungaricarum: Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, vol. I-II, editor: Emericus Szentpétery, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1937-1938, vol. II, p. 611-627, aici p. 625.

¹⁰ O prezentare generală a caracterul multietnic al Regatului Maghiar la István Knieszsa, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, în „*Archivum Europae Centro-Orientalis*”, 4(1938), p. 241-412, apud Bak, *A Kingdom of Many Languages*, p. 165.

¹¹ „*Totius huius Hungariae regnum continet in se nostro hoc tempore diversas nationes, Hungaros, Alemanos, Bohemos, Sclavos, Croacos, Saxones, Siculos, Valachos, Rascianos, Cumanos, Iaziges, Ruthenos et iam postremo Turcas*, quae omnes differenti inter se utuntur lingua, nisi quod aliqua vocabula propter diuturnam consuetudinem atque mutuam commercium aliquam habere videantur similitudinem et symphoniam. In valle Agriensi aliquot pagi incoluntur habiti pro colonis Eburonum, qui nunc Leodienses dicuntur, olim eo traductis. Horum incolae in hodiernum diem Gallicam sonant linguam”. Nicolaus Olahus, *Hungaria – Athila*, editors: Colomannus Eperjessy, Ladislaus Juhász, Budapest, Egyetemi Nyomda, 1938, cap. 19, p. 33-34.

¹² „... delectabilem indigenis et advenis sub diversitate linguarum et nacionum exhibet incolatum”. *Deutsche Reichstagsakten*, vol. I-XIV, editors: Julius Weiszäcker et al., München-Gotha, Perthes, 1867-1935, vol. VII, p. 240. Apud: Szende, *Integration through Language*, p. 206.

regatului nu sunt monolingve, fapt surprins atât de italianul Pietro Ransano de la curtea regelui Matia, cât și de croatul Ludovicus Tubero. Cronicarul italian pune pe seama vecinătății și a bogăției țării venirea germanilor în regat, arătând totodată că maghiarii și germanii „se potrivesc în cutume și morală, și fiecare vorbește în/pe limba celuilalt”¹³. Iar cronicarul din Dubrovnik, unul dintre cei mai renumiți cronicari ai Europei Centrale și de Est de la începutul secolului al XVI-lea, nota că în orașele din Ungaria locuiesc, pe lângă maghiari, și germani, „deoarece în toate ținuturile de dincolo de Ister [Dunăre] numai ei [germanii] sunt meșteșugari și comercianți”¹⁴. În această caracterizare privind îndeletnicirea orașenilor, Tubero îl secondează pe Ransanus, care preciza de asemenea că „de altminteri, cei care trăiesc din comerț sau din meșteșugurile amintite, în majoritatea lor sunt germani, și nu maghiari”¹⁵.

Cu toate că spre sfârșitul secolului al XV-lea Ransano sublinia cunoașterea reciprocă a limbilor vorbite de către populația maghiară și germană din orașe, se pare totuși că acest fenomen nu a fost unul foarte răspândit. Latina a servit ca *lingua franca* și oamenii care au trăit în aceeași țară rareori au învățat limba maternă a celuilalt (cu excepția acelor familii de aristocrați și intelectuali care datorită relațiilor lor de familie erau deja multilingve). În orașele mai mari, notari și scribi latini și germani au lucrat pentru a răspunde la scrisorile primite în funcție de limba în care au fost scrise, dar ei au tradus dintr-o limbă în cealaltă doar în cazuri excepționale. De asemenea, limbile scrise și orale difereau adesea în Evul Mediu, și traducerea dintr-o limbă în alta, ori cunoașterea limbii celuilalt, a altei etnii din regat nu a fost o practică atât de naturală și răspândită ca în perioada premodernă¹⁶. În paralel, multilingvismul însemna că fiecare limbă are propriul loc și propria funcție bine definită, și nu este interschimbabilă în mod liber cu alte limbi¹⁷. Câteva exemple ce se întind pe întreaga perioadă medievală, de la secolul al XI-lea până la veacul al XVI-lea, vin să ilustreze problemele de înțelegere ce se puteau ivi în

¹³ „Nam propter propinquitatem regionum innumeri e Germania mortales (transmisso Danubio) in Hungaria propter soli eius feracitatem habitandi sibi locum iam pridem elegerunt, quo fit, ut Germanus cum Hungaro **mixtım vitam degens** habitu moribusque magna ex parte conveniat, utque alter alterius lingua loquatur”. Petrus Ransanus, *Epithoma rerum Hungarorum*, editor: Petrus Kulcsár, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, p. 60.

¹⁴ Ludovicus Tubero, *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*, editors: László Blazovich, Erzsébet Sz. Galántai, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1994, 67.

¹⁵ Ransanus: *Epithoma*, p. 60.

¹⁶ Analizând relația dintre apariția și răspândirea Reformei în Ungaria în secolul al XVI-lea și cunoștințele lingvistice ale populației, Csepregi ajunge la concluzia că, cel puțin în secolul al XVI-lea, cunoașterea limbilor moderne nu a fost larg răspândită. În afară de propria limbă maternă, locuitorii Ungariei nu au stăpânit alte limbi moderne (de exemplu, maghiarii germana sau sașii maghiara în Transilvania). Au excelat însă în cunoașterea limbii latine. Obiceiul părinților de a-și trimite copiii undeva „de dragul limbii” este o evoluție ulterioară, iar dorința manifestată de membrii clasei de mijloc să cunoască „limbile țării” a venit chiar mai târziu. Referindu-se strict la promotorii Reformei secolului al XVI-lea, Csepregi sublinia că reformatorii bilingvi, cum a fost Gáspár Heltai, reprezintă o excepție. Idem, *Reformation in Hungary. Historiography, Research Problems, Methodology*, în „Temp – Tidsskrift for Historie”, 8.15(2017), p. 152.

¹⁷ András Kubinyi, *Ethnische Minderheiten in den ungarischen Städten des Mittelalters*, în *Städtische Randgruppen und Minderheiten*, editor: Bernhard Kirchgässner, Fritz Reuter, Sigmaringen, Thorbecke, 1986, p. 183-199; Bak, *A Kingdom of Many Languages*, p. 165-166.

comunicarea vernaculară datorită necunoașterii limbilor vorbite. Potrivit legendei Sfântul Gerard, atunci când episcopul de Cenad l-a admonestat public în biserică pe regele Samuel Aba (1041-1044), cuvintele lui trebuiau intermediare de un traducător („*interpreter*”), pentru că Gerard, născut în Italia, nu cunoștea limba maghiară, iar Aba limba latină¹⁸. Un caz similar, privind lupta dinastică pentru tronul maghiar din a doua jumătate a secolului al XI-lea, descrie modul în care o înțelegere slabă a limbii Bisericii, adică a latinei, a putut avea consecințe politice importante. Potrivit cronicii, principele Bela, fratele regelui Andrei I și posibil succesor la tron, a participat în necunoștință de cauză la ceremonia de încoronare a nepotului său de cinci ani, Solomon, ținută în limba latină la Székesfehérvár din 1057. Doar când traducătorul i-a tălmăcit sensul cuvintelor cântate din ceremonia de încoronare, și-a dat seama de situație și, înfuriat, a părăsit biserica și țara¹⁹.

Situația nu s-a schimbat prea mult în următoarele secole, incapacitatea de înțelegere manifestându-se la cele mai înalte nivele ale societății. La începutul anului 1440, Elenei Kottanner, doamna de onoare germană a reginei văduve Elisabeta de Luxemburg și unui anonim nobil maghiar le-a fost încredințată sarcina foarte delicată și periculoasă de a fura Sfânta Coroană păstrată în cetatea de la Visegrád. Se pare însă că neînțelegerea limbii celuilalt nu a constituit un handicap serios pentru cele două persoane selectate în ducerea la bun sfârșit a acestei misiuni importante²⁰. Un alt caz provine de la începutul secolului al

---

¹⁸ „Cumque talia regis amici liberalibus litteris imbuti attoniti mirarentur, inveniebant interpretationes episcopum ab ira et indignatione regis defendentes, quibus interpreter timens consensusit. At verus pastor inobedientem sibi interpretem perurgere atque compellere cepit dicens: «Deum time, regem honora, paterna verba prode». Tandem interpreter coactus pastoris declaravit sententiam, que regi metum haud levem intulit”. *Legenda sancti Gerhardi Episcopi*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. II, cap. 5-6, p. 461-506, aici p. 476-477. Relația și conflictul dintre regele Aba Samuel și episcopul de Cenad, Gerard, a fost interpretată, pe baza surselor, în mod diferit, iscându-se o dezbatere istoriografică, cele două puncte de vedere fiind reprezentate de József Gerics, *Középkori források elbeszélésének értelmezése napjainkban (Szent Gellért Aba királyról)*, în Idem, *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*, Budapest, METEM, 1995, p. 77-87; Idem, *A magyarországi társadalmi ideológia forrásai Szent István király halála után*, în Idem, *Egyház, állam és gondolkodás*, p. 88-114; Idem, *A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája (Válasz Kristó Gyulának)*, în „Magyar Könyvszemle”, 101(1985), p. 159-170 și Gyula Kristó, *Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan*, în „Magyar Könyvszemle”, 100(1984), p. 159-175, 285-299; Idem, *Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel királyok viszonyáról (Válasz Gerics Józsefnek)*, în „Magyar Könyvszemle”, 101(1985), p. 175-178.

¹⁹ „Cum autem in coronatione Salomonis canerent: «esto dominus fratrum tuorum», et hoc per interpretem Bele duci innotuisset, quod Salomon infantulus sibi dominus constitueretur, graviter est indignatus”. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. I, cap. 91, p. 217-505, aici p. 352-353. La început, relațiile dintre regele Andrei I și fratele său, principele Bela au fost pașnice, ei guvernând împreună (principelui i-a revenit partea de est a țării, de la est de Tisa, cam o treime din regat), regele chiar numindu-l urmașul său. Când, după zece ani, regelui i s-a născut un fiu, s-a străduit să-i asigure tronul acestuia, pe seama principelui Bela. În actul încoronării prințului Salomon, efectuat încă în timpul vieții regelui Andrei I, trebuie să vedem și ciocnirea celor două principii răspândite în Evul Mediu privind succesiunea la tron: principiul seniorității (tronul îi revine celui mai în vârstă dintre urmași, în acest caz principelui Bela) și principiul primogeniturii (tronul îi revine primului fiu legitim, în acest caz lui Salomon).

²⁰ „Und als wir nun nach Komorn kamen in die Unterkunft, da nahm der, der mit mir aus der Gefahr kam, den Polster mit der heiligen Krone und trug sie an den Platz, an dem sie wohlbehalten war. Und als ich

XVI-lea. În 1517, Ana Majthényi, soția maghiară a unui nobil din Nováky (Nyitra Novák, azi în Slovacia) a căzut la pat. Bolnavă fiind, a procedat așa cum se cuvenea oricărui creștin răspunzător pentru mântuirea sa sufletească și cu grijă pentru cei pe care îi lăsa în urmă: a trimis după preot pentru a se confesa și pentru a primi ultima împărtășanie, ocazie cu care urma să fie redactat și testamentul ei. Nu mare i-a fost mirarea când preotul local a refuzat-o, argumentând că nici el, nici capelanul nu cunosc limba maghiară, doar cea slovacă. Din fericire, un preot maghiar, care călătorea prin regiune, a reușit să-i onoreze rugămintea. Doamna Ana, locuind în mijlocul unei populații slovace, nu a reușit să comunice cu preotul local în limba sa maternă, însă, se pare, s-a găsit soluția salvatoare: limba latină au înțeles-o ambii preoți, aceasta fiind limba de comunicare dintre ei și cea în care au așternut pe hârtie testamentul exprimat pe cale orală, în limba maghiară, de doamna Ana. Toate aceste detalii ne sunt cunoscute datorită întăririi ulterioare a documentului, ocazie cu care martorii au povestit detaliat cele întâmplate²¹. Acest caz aruncă lumină și asupra caracteristicilor diferite ale oralității și ale scrierii din Ungaria medievală. În timp ce oralitatea a avut un caracter multilingv, comunicarea orală realizându-se în mai multe limbi, scrierea – datorită apartenenței la creștinătatea occidentală – a rămas dominant monolingvă, latină, doar spre sfârșitul perioadei medievale făcându-și loc într-un număr mai semnificativ scrierile în limbile vernaculare.

Aceste câteva exemple vin să ilustreze diversitatea lingvistică și etnică a populației din regatul medieval al Ungariei. Totodată, ele exemplifică și faptul că în multe cazuri locuitorii au depășit bariera acestei diversități lingvistice prin învățarea comunicării în alte limbi decât cea proprie lor. Latina, de exemplu, a reprezentat o asemenea limbă de legătură între diferitele etnii, ca de altminteri și maghiara și germana spre sfârșitul perioadei medievale și mai ales la începutul perioadei premoderne. Însușirea lor, într-o măsură mai mare sau mai mică, a reprezentat o necesitate pentru afacerile de zi cu zi atât în orașe cât și în comunitățile rurale.

Multilingvism în orașele transilvane

Pornind de la citatele amintite, e firesc să ne întrebăm cum s-a ajuns la situația descrisă, situație care l-a umplut cu atâta mândrie pe regele Sigismund de Luxemburg, el

---

nun ins Damenzimmer kam zu meiner Frau Gnaden, da wurde ich schon von der edlen Königin empfangen, die wusste nur zu gut, dass ich ein guter Kurier gewesen war, mit der Hilfe Gottes. Aber die Wunder und die bezeichnende Hilfe Gottes, von der wusste ihre Gnaden nichts und ist auch so gestorben, dass sie nichts davon erfahren hatte. Es fügte sich nie, dass ich so lange bei ihr alleine gewesen war, dass ich ihr das von Anfang bis Ende erzählen hätte können. Weil wir nicht lange zusammenblieben und es fügte sich daher nicht, das ich den gefragt hätte, der mit mir in Gefahr gewesen war, ob ihm vielleicht desgleichen Wunderzeichen aufgefallen wären, als er in dem Gewölbe war, die mir aufgefallen waren. Auch konnte er nicht viel Deutsch und ich wollte niemandem vertrauen, der mir gedolmetscht hätte". *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439-1440)*. In Neuhochdeutsche übertragen von Daniel Kufner, Wien, 2015, p. 11. <https://services.phaidra.univie.ac.at/api/object/o:425704/diss/Content/get>. Păstrate la Viena, memoriile Elenei Kottanner reprezintă cele mai vechi memorii scrise în limba germană de o femeie laică.

²¹ Erik Fügedi, *Majthényi Mártonné szóbeli végrendelete 1517-ből*, în „Magyar Nyelv”, 55(1957), p. 423-427, aici p. 425-426.

însuși cunoscător și vorbitor al mai multor limbi și l-a uimit pe episcopul italian Ransano. Așa cum au subliniat și cronicarii vremii, această diversitate a fost mai mare în mediul urban. Potrivit cercetărilor efectuate de Katalin Szende, se pare, că cel mai important factor a fost cel demografic²². Nu doar în spațiul german și în alte părți ale Europei occidentale se poate constata o creștere semnificativă a populației, din rândul căreia mulți puteau fi tentați de condițiile favorabile din Ungaria și să se mute aici, dar și din partea primitoare se poate constata o bunăvoință față de coloniști. Pe termen lung, ca și în întreaga Europă Centrală, în Ungaria imigrarea germanilor a fost cea mai importantă. Stabiliți în regiunea Špiš (Szepes) și în Transilvania, unde erau desemnați cu numele de sași, aceștia au jucat un rol remarcabil în urbanizarea Ungariei. Ca urmare, în orașe găsim în special coloniști germani, care au venit în Ungaria în mai multe valuri, începând cu secolul al XI-lea, sosirea lor în masă petrecându-se în secolele XII-XIII²³. Întărirea populației din orașe necesita însă o colonizare constantă ori de peste graniță, ori din spațiul rural din împrejurimi. Diferitele surse, care ne pot oferi date privind numărul copiilor (documente, testamente, lista confreriei Sfântului Spirit din Roma), arată că în familiile orășenești numărul copiilor ajunși la maturitate în medie nu a depășit doi²⁴. Astfel, fără o imigrare semnificativă a unei populații din exterior, populația orașelor ar fi scăzut în mod drastic, fapt nesemnificativ însă în izvoarele vremii. În Sibiu, de exemplu, s-a adoptat hotărâri prin care s-a dorit depășirea propriului deficit demografic prin încurajarea venurilor dinspre satele săsești din zona Sibiului²⁵.

Componența etnică a noilor veniți, în comparație cu populația locală a orașelor, a fost destul de variată și deseori a cuprins și elemente distinctive față de orășenimea locală. Sunt însă și cazuri care susțin alte variante de populare a orașelor, un exemplu fiind reprezentat de orașul Sibiu, fondat în jurul anului 1150 de coloniști germani²⁶. Sibiul se numără printre puținele orașe ale Ungariei medievale unde așezarea noilor veniți a fost limitată pe bază etnică. Pentru cei care nu erau de etnie germană, chiar și obținerea dreptului orășenesc a întâmpinat dificultăți. În 1541, comunitatea orașului hotărăște ca numai germanii să primească dreptul de a cumpăra case în oraș²⁷, limitând astfel cercul

---

²² Szende, *Integration through Language*, p. 206; Eadem, *Nyelvében él a polgár ?*, p. 6.

²³ Despre colonizarea sașilor în regatul medieval maghiar există o literatură foarte bogată, din care evidențiem András Kubinyi, *Zur Frage der Deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200-1541)*, în *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, Vorträge und Forschungen*, editor: Walter Schlesinger, Sigmaringen, Jan Thorbecke, 1975, p. 527-566; Erik Fügedi, *Befogadó: a középkori magyar királyság*, în „Történelmi Szemle”, 2(1979), p. 355-376. Sașii din Ardeal au sosit mai ales din Flandra în vremea lui Geza al II-lea, în jurul anului 1150. Ferenc Maksay, *A százsáság megtelepülése*, în *Erdély és népei*, editor: Elemér Mályusz, Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem, 1941, p. 87-103; Thomas Nägler, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*, București, Kriterion, 1979; Harald Zimmermann, *Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici*, Köln, Böhlau, 1971; Konrad Gündisch, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, München, Langen/Müller, 1998.

²⁴ Szende, *Integration through Language*, p. 206-207; Eadem, *Nyelvében él a polgár ?*, p. 6.

²⁵ Ágnes Flóra, *The Matter of Honour. The Leading Urban Elite in Sixteenth Century Cluj and Sibiu*, PhD thesis in Medieval Studies, Budapest, Central European University, 2014, p. 143-144.

²⁶ Harald Roth, *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*, Köln, Böhlau, 2009, p. 7-8.

²⁷ Emil Sigerius, *Cronica orașului Sibiu 1100-1929*, Sibiu, Honterus, 2016³, p. 16.

acelora care puteau spera la obținerea dreptului de a deveni cetățeni ai Sibiului. Peste cinci ani, această hotărâre a fost urmată de restricții severe aplicate breslelor, fiindu-le interzis să angajeze maghiari care nu au posesiuni pe Pământul Săsesc (*Sachsenboden*)²⁸. Încă înainte de această reglementare generală, unele bresle au introdus în statutul lor dispoziții de excludere a maghiarilor. Un exemplu ar fi statutul breslei lăcătușilor și pintenarilor din Sibiu, adoptat la 20 august 1518, unde se stipulează ca ”nici un ucenic ungar să nu fie primit să învețe meseria, asta este și să fie oprit în meserie”²⁹. Restricția a fost preluată și în statutele breslei lăcătușilor, stabilite de Universitatea Săsească la 24 noiembrie 1540, prin formularea „nici un ungar să nu fie primit”³⁰. Restricțiile au continuat, breslele introducând noi interdicții în funcție de propriile interese. Printre ele s-a remarcat breasla aurarilor din Sibiu, una dintre cele mai prestigioase și puternice. Astfel, într-o primă fază i-au exclus din breasla aurarilor pe fiii țesătorilor, în 1560 au interzis fiilor bărbierilor să intre în aceeași breaslă³¹, iar în 1573 au refuzat să ia calfe maghiare de aurari în breaslă. Această din urmă decizie, combinându-se cu alte injurii, a escaladat într-un conflict major și mai apoi într-un proces între aurarii sibiieni și clujeni, câștigat de aceștia din urmă³². Trebuie precizat că, dincolo de faptul că au avut la bază în primul rând cauze economice și comerciale, pe parcursul acestor neînțelegeri s-a uzat în mod constant și de „arma” etnicității. Dacă intrarea maghiarilor în breslele sibiene a fost îngreunată, accesarea lor (și în general a străinilor) în stratul superior și participarea la conducerea orașului (în afară de câțiva italieni asimilați³³) a fost aproape imposibilă. Această regulă poate fi urmărită în izvoare începând cu mijlocul secolului al XIV-lea, și a servit nu doar la ținerea la distanță a maghiarilor, dar și a românilor și a „grecilor” (supușii din Balcani ai Imperiului Otoman), stabiliți într-un număr tot mai mare în jurul orașului, ca urmare a cuceririlor turcești. Pe de altă parte, germanii noi veniți din alte părți ale Europei puteau aspira la o carieră în administrația urbană la cel mai înalt nivel³⁴. Politica strictă de naționalitate a fost

²⁸ Protocoalele de ședință a magistratului Sibiu (Ratsprotokol), Fond nr. 1, vol. I (1521/1565, 1601, 1607), aici 1546, p. 197. Apud Flóra, *The Matter of Honour*. Cf. „comunitatea orașului decide ca nici unul din ungurii intrați în oraș să nu poată fi primit în vreo breaslă”. Sigerius, *Cronica orașului Sibiu*, p. 16.

²⁹ *Comerț și meșteșuguri în Sibiu și în cele șapte scaune 1224-1579 / Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühen 1224-1579*, Monica Vlaicu et al. (ed. / hrsg.), Sibiu–Heidelberg, Editura Hora Sibiu-Societatea de Studii Transilvane Heidelberg, 2003, p. 261-264, aici p. 263-264.

³⁰ *Comerț și meșteșuguri în Sibiu*, p. 343-347, aici p. 346.

³¹ Dintr-o scrisoare adresată sfatului orașului Augsburg de către diaconul Johann Ehinger, reiese că în Sibiu, fiilor de bărbieri și felceri li s-a interzis să învețe meseria de aurar „pretinzând că nu numai la ei, ci și în Germania ar fi obiceiul să nu se primească copiii bărbierilor la învățarea altor meserii”. Diaconul, care voia să intervină pe lângă nepotul său din Sibiu, fiu de bărbier și dornic să devină aurar, și cerând ajutorul orașului Augsburg pentru combaterea acestor neadevăruri susținute de breasla sibiană, arată că atitudinea meșterilor aurari din Sibiu „le provoacă cea mai mare neplăcere și pagubă onorabililor bărbieri și felceri, soțiilor și copiilor lor, de parcă n-ar fi oameni cinstiți și cumsecade ca alți meșteri”. *Comerț și meșteșuguri în Sibiu*, p. 380-381.

³² *Comerț și meșteșuguri în Sibiu*, p. 453-459; Flóra, *The Matter of Honour*, p. 143.

³³ Vezi cazurile câtorva familii florentine stabilite la Sibiu (și la Cluj). Flóra, *The Matter of Honour*, p. 56-58.

³⁴ Potrivit lui Flóra, în secolul al XV-lea la Sibiu din cei 14 juzi 6 au fost germani veniți din Nürnberg, Boemia, Danzig (Gdansk) și Thorn (Toruń) și unul din Italia. Flóra, *The Matter of Honour*, p. 58-60.

pusă în aplicare cu consecvență care însemna și faptul că nu a existat o diferență lingvistică între noii veniți și locuitorii germani autohtoni – în afară de dialectul deosebit al primilor coloniști, care în timp a devenit un dialect independent.

Limitarea locuitorilor pe bază etnică în Sibiu este confirmată și de documentele referitoare la edificarea noului convent dominican de la mijlocul secolului al XV-lea. Vechiul convent, situat într-o suburbie a orașului, rămasă în afara incintei fortificate, a fost distrus probabil în urma atacurilor turcești din 1432 și/sau 1438, iar noul așezământ urma să fie ridicat de această dată la adăpostul zidurilor. După mai bine de trei decenii de tergiversări, primarul și jurații Sibiului au semnat protocolul, însă au introdus și o clauză potrivit căreia conventul va păstra componența etnică majoritar germană a membrilor așezământului, mai precis priorul și majoritatea fraților trebuiau să fie „*theutoni*”³⁵.

La ceea ce nu a dat atenție Ransano – probabil pentru că i s-a părut de la sine înțeles – a fost diferența uriașă între utilizarea limbii vorbite și scrise. De altminteri, distincția dintre oralitate (*lingua testium*) și scriere (*testimonium litterarum*), a fost „descoperită” deja de arenga documentelor din secolul al XIII-lea³⁶. Astfel, în funcție de numărul limbilor folosite, vorbite (*lingua materna*, *lingua laica*), oralitatea de la bun început a fost multilingvă, în timp ce scrierea, datorită trecerii la ritul creștin apusean, a fost determinată în mod fundamental de o singură limbă învățată, însușită, latina. Prin urmare, dacă într-un anumit cerc și pentru un anumit scop folosirea unei anumite limbi a fost complet adecvată, într-o altă situație aceeași limbă s-a dovedit a fi total inadecvată. Limbile variate utilizate în regat au dobândit în timp prestigii diferite, fapt ce a influențat în mod considerabil folosirea lor. În Transilvania, în scrierea administrativă și juridică limba folosită aproape exclusiv a fost latina, însă chiar în alfabetizarea urbană, în administrația internă sau în comunicarea scrisă regională, aliniată / acomodată condițiilor locale, întâlnim și alte limbi: germana sau, de la începutul perioadei premoderne, maghiara. Un numitor comun al acestora este faptul că, față de limba latină, acestea s-au „instituționalizat” într-o măsură mai mică: au apărut mai târziu și doar parțial au fost prezente în spațiu, în plus, germana a fost influențată de alfabetizarea limbilor vernaculare a teritoriilor învecinate³⁷.

În Regatul Maghiar, limba izvoarelor medievale scrise este în proporție majoritară **limba latină**, ceea ce-i conferă acesteia un loc privilegiat. Aceeași situație o putem remarca și în cazul în care urmărim alfabetizarea urbană sau chiar cea a târgurilor³⁸.

---

³⁵ „... fratrum prior seu prelatu et maior pars fratrum sint Theutoni...”. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I–VII, editor: Franz Zimmermann et al., Hermannstadt etc., Verein für Siebenbürgische Landeskunde etc., 1892-1991, vol. VII, p. 29 (în continuare: *Ub.*); Mária Lupescu Makó, *A Domonos Rend középkori erdélyi kolostorainak adattára*, în „Történelmi Szemle”, 56, 3-4(2004), p. 378-379.

³⁶ Ágnes Kurcz, *Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts*, în „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”, 70(1962), p. 327. Apud Solymosi, *Anyanyelv és jogi írásbeliség*, p. 484-485.

³⁷ Solymosi, *Anyanyelv és jogi írásbeliség; Szende, Integration through Language; Eadem, Nyelvében él a polgár?*

³⁸ Lakatos a urmărit alfabetizarea târgurilor din Ungaria medievală și a ajuns la concluzia că în proporție de 80% materialul documentar scris este redactat în limba latină. Bálint Péter Lakatos, *Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, okleveleik tükrében*, Teză de doctorat, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2013, p. 36.

Situația este aceeași și în Transilvania. Latina a fost adoptată împreună cu formele feudale ale organizației statale și bisericești. Forma ei medievală poate fi caracterizată de fapt ca fiind o limbă artificială, deoarece cei care o foloseau își formulau de fapt gândirea în limba lor vorbită (limba vulgară) și-și traduceau apoi ideile, uneori deformându-le. Într-adevăr, începând cu mijlocul secolului al XV-lea, în mediul orășenesc, asupra limbii latine s-a exercitat o influență tot mai pronunțată din partea limbii germane, care a început să înlocuiască limba latină în multe domenii ale vieții urbane din orașele transilvane, cu o populație majoritar germană³⁹. Dincolo de faptul că majoritatea actelor survenite din această perioadă din mediul urban au fost acte cu caracter juridic și, prin urmare, prezintă uniformitate, se constată totuși și unele abateri de la acest „monoteism” (variante oficiale sau personale ale scribului, un retorism mai accentuat). Astfel, latina medievală a orașelor transilvane prezintă varietăți de forme după loc și timp, după naționalitatea și gradul de cultură al notarului și/sau al scribului, sau chiar după formularele folosite de acesta. De asemenea, în comparație cu actele regale, cele emise de orașe prezintă o limbă latină și o redactare mai simplă sau chiar stângace și confuză, cu influențe mai vădite dinspre limba germană⁴⁰. Cu toate că, spre sfârșitul Evului Mediu, folosirea limbii latine începe să scadă direct proporțional cu creșterea limbilor vulgare, ea rămâne principalul canal de comunicare al orașelor cu organele administrative și juridice centrale și locale. Din acest punct de vedere, este interesantă statistica privind limba documentelor din cadrul uneia dintre cele mai bine păstrate arhive orășenești din Transilvania, arhiva Bistriței. Potrivit calculelor realizate de Albert Berger, raportul numărului de documente cu cel al limbilor în care au fost redactate ar fi următorul⁴¹:

Perioada	Nr. de documente	Limba documentelor
1203–1300	12	100% latină
1301–1400	48	96% latină, 4% maghiară (false sau ulterioare)
1401–1500	371	98% latină, 2% germană
1501–1520	319	96% latină, 4% germană
1521–1530	545	91% latină, 9% germană
1531–1540:	245	92% latină, 8% germană
1541–1550	542	90% latină, 8% germană, 2% maghiară
1551–1560	615	82% latină, 9% germană, 9% maghiară
1561–1570	980	69% latină, 22% germană, 9% maghiară
Total	3677	82% latină, 11% germană, 7% maghiară

³⁹ Fenomenul poate fi observat mai ales în acele orașe unde populația predominantă ca număr folosea o limbă cu o veche tradiție scrisă, în acest caz limba germană. Szende, *Nyelvélben él a polgár*?, p. 8.

⁴⁰ Francisc Pall, *Diplomatica latină din Transilvania medievală*, ediție îngrijită de Ionuț Costea. Cluj-Napoca, Argonaut, 2005, p. 131.

⁴¹ Albert Berger, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, vol. I-III, editor: Ernst Wagner, Köln-Wien, Böhlau, 1986-1995, vol. I, p. XX, tabela 1: împărțirea cantitativă și lingvistică a documentelor păstrate în Arhiva Bistriței (1203–1570).

Dominanța latinei este clară chiar și în deceniul șapte al secolului al XVI-lea, în jurul începutului perioadei premoderne. Mai mult, latina a reușit să-și păstreze statutul de limbă intermediară și în perioada premodernă, atât în comunicarea orală cât și cea scrisă⁴².

Doar tangențial legat de subiectul nostru, merită însă de remarcat faptul că o consecință a caracterului dominant al folosirii limbii latine în practica scripturală în Transilvania chiar și pe parcursul secolului al XVI-lea a condus la apariția așa-numitei „scrieri germane”, prin aceasta înțelegându-se o scriere cursivă gotică mai nouă, puternic influențată de scrierea umanistă. Caracterul etnic al acestui tip de scriere se datorează faptului că mai ales populația săsească din Transilvania a fost cea care, nerenunțând la scrierea gotică (populația maghiară trecând la scrierea umanistă), preluând însă unele elemente ale scrierii umaniste în secolul al XVI-lea, a dat naștere unei scrieri noi, în care s-au împletit caracteristicile scrierii vechi (gotice) și a celei noi (umaniste). Față de variantele răspândite pe teritoriul Sfântului Imperiului Romano-German, scrierea germană din Transilvania era mult mai simplă, mai disciplinată și mai lizibilă.⁴³

Limba germană a fost utilizată în comunicarea internă în mod constant încă din perioada venirii coloniștilor din diferitele părți ale spațiului german. (Folosirea denumirii de *Teutonici* și *Saxones* poate fi legat și ea de diferențele de dialect.) Limba germană în formă scrisă a apărut prima dată în orașe la mijlocul secolului al XIV-lea la Sopron și Bratislava (Pozsony, azi Slovacia), nu întâmplător. Acestea au fost cele mai importante orașe din regiunea de vest a țării, învecinată cu Austria⁴⁴. Apariția scrisului în limba vernaculară germană în Transilvania va avea loc peste aproximativ un secol. Primul document scris în limba germană datează din 1411 și este o chitanță care atestă datoria sibianului Martin Chraus către un cetățean vienez pentru postavul preluat⁴⁵. Acest act însă nu a fost scris la Sibiu, ci la Viena, păstrându-se tot acolo. Primul act emis de orașul Sibiu în limba germană provine din 1453: primarul și jurații din Sibiu comunică juraților din Viena rezultatul unei anchete⁴⁶. Despre relația strânsă a Sibiului cu Viena stă mărturie și documentul din anul următor, scris de asemenea în limba germană, în care Oswald, primarul Sibiului, comunică primarului și juraților din Viena noutăți despre turci⁴⁷. Orașul emitent, Sibiul, a ales în mod excepțional ca limbă de comunicare germană, deoarece destinatarul era orașul Viena. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, numărul documentelor emise în limba germană rămâne încă scăzut, cele existente referindu-se mai ales la bresle și statute⁴⁸, pricini economice și comerciale⁴⁹, precum și evenimente politice

---

⁴² István György Tóth: *Mivelhogy magad írást nem tudsz ... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996, p. 144–155.

⁴³ Sigismund Jakó, Radu Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, Edit. Științifică, 1971, p. 141.

⁴⁴ Solymosi, *Anyanyelv és jogi írásbeliség*, p. 486. Conform lui Szende, primul document orașenesc provine din anul 1319 de la Bratislava, fiind un document privat, întărit de oraș cu propriul sigiliu, însă, textual, nu este un document al orașului. Katalin Szende, *A magyarországi középkori német nyelvű források kiadásának elvei és gyakorlata*, în „Fons”, 7(2000), p. 51.

⁴⁵ *Ub.*, vol. III, p. 514-515.

⁴⁶ *Ub.*, vol. V, p. 398-399.

⁴⁷ *Ub.*, vol. V, p. 446-447.

⁴⁸ 1463: Statutele frăției calfelor de cizmari din Brașov. *Ub.*, vol. VI, p. 161-162; 1464: Fragmentul unui statut orașenesc pentru Sibiu. *Ub.*, vol. VI, p. 170-171; 1466: Magistratul din Sibiu permite breslei cizmarilor din

și diverse relatări⁵⁰. Dintre acestea, putem evidenția documentul emis în 1459 de Dan, pretendent la tronul Țării Românești, în care anunță magistratul din Brașov că a fost însărcinat de regele Matia Corvin să ocupe Țara Românească și îi cere sprijin⁵¹. Putem observa că în orașele din Transilvania germana a devenit determinantă ca limbă a meșteșugurilor și a comerțului – în acele domenii deci, unde și limba oralității era aceeași. Însă nu doar documentele referitoare la viața practică au fost așternute în scris în germană de către locuitorii orașelor, ci – într-o măsură mai modestă – și cele religioase sau literare. O caracteristică comună a acestor acte scrise în limba germană, dincolo de conținutul amintit, este că se referă la marile centre urbane săsești din Transilvania, destinatarul ori beneficiarul acestora fiind comunitățile urbane săsești ori orașe germane. Astfel, aceste exemple vin să susțină punctul de vedere exprimat de Katalin Szende potrivit căreia în corespondență era important partenerul de comunicare, adică adaptarea / acomodarea la așteptările și cunoștințele de limbă ale destinatarului⁵². O schimbare lingvistică mai semnificativă intervine în secolul următor, atunci când numărul documentelor, scrisorilor redactate în limba germană crește semnificativ⁵³.

Limba maghiară, cu toate că a fost utilizată de mulți orașeni în spațiul oral, a fost restrânsă la acele domenii ale vieții care nu au necesitat scrierea. Această utilizare fundamental orală a limbii maghiare îngreunează procesul prin care putem aprecia în mod real rolul și răspândirea ei. Pentru realizarea acestui demers, cele mai bune surse sunt reprezentate de glosarele latino-maghiare, vocabulare ce sunt destinate însușirii practice a limbii, și care ne parvin din orașele cu populație predominant germană, cum ar fi glosarul latino-maghiar de la Bistrița din jurul anului 1395, conținând peste 1300 de termeni maghiari⁵⁴. Acest tip de sursă, dar și alte documente atestă faptul că a existat o cerință

---

oraș să-și construiască o dugheană pentru vânzări în Piața Mică (documentul a fost emis și în latină). *Ub.*, vol. VI, p. 235-236, vezi și p. 234-235; 1468: Memoriul dogarilor sași către superiorii lor, cuprinzând proiectul unui statut de breaslă. *Ub.*, vol. VI, p. 349-350; 1469: Breasla țesătorilor din Sibiu comunică statutele ei. *Ub.*, vol. VI, p. 415-416; 1471: Statutul breslei lăcătușilor și pintenarilor din Sighișoara. *Ub.*, vol. VI, p. 519-520; 1472: Ioan Rymer din Suceava cere judeului Bistriței să elibereze unei calfe un certificat de naștere. *Ub.*, vol. VI, p. 527; 1473: Judele și jurații din Cluj acordă breslei aurarilor din oraș un statut. *Ub.*, vol. VI, p. 563-565, vezi și passim.

⁴⁹ Între 1460-1479: Ștefan Bertram, cetățean din Cluj, fost jude din partea națiunii săsești, îi scrie lui Georg Eyben, judele Bistriței, despre achitarea unei datorii. *Ub.*, vol. VI, p. 70; 1472: Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, dă brașovenilor salvconduct pentru negoțul liber în Moldova. *Ub.*, vol. VI, p. 520-521; 1473: Judele și jurații din Suceava adevăresc o măturie privind negoțul cu pești al unui concetățean. *Ub.*, VI, p. 550. Vezi și passim.

⁵⁰ 1471: Relatarea unui necunoscut despre un cutremur la Brașov, în restul Transilvaniei, Moldova și Țara Românească. *Ub.*, vol. VI, p. 516-517. Vezi și passim.

⁵¹ *Ub.*, vol. VI, p. 49-50.

⁵² Szende, *A magyarországi középkori német nyelvű források*, p. 52-53.

⁵³ Opinia lui Solymosi (*Anyanyelv és jogi írásbeliség*, p. 489), potrivit căreia în orașele săsești din Transilvania schimbarea lingvistică, trecerea de la limba latină la cea germană are loc în secolul al XVI-lea, contravine oarecum celei exprimate de Jakó, Manolescu, *Scrierea latină*, p. 141. Vezi și nota 39 sau statistica documentelor din Arhiva Bistriței realizată pe baza lui Berger (vezi tabelul acestui studiu și referința acestuia, nota 41). Analizând documentele germane ale târgurilor din Ungaria medievală, Lakatos a ajuns la concluzia că numărul lor se ridică la aproximativ 200, alcătuind o proporție de circa 18% din totalul documentelor emise. Lakatos, *Hivatali írásbeliség*, p. 36.

⁵⁴ Edit Madas, *Besztercei szójegyzék*, http://nyelvmemlekek.oszk.hu/adatlap/besztercei_szojegyzek (accesat la 10 iulie 2019).

pentru însușirea limbii maghiare și din partea altor etnii. Alte date sporadice, cum ar fi cel din 1469, când judele orașului Sibiu își trimite fiica la Cluj să învețe limba maghiară, vin în continuarea susținerii acestei observații⁵⁵.

Potrivit lui Solymosi și Szende, lipsa folosirii limbii maghiare în scriere are două tipuri de cauze: 1. Instituționalizarea ridicată a folosirii în scris a limbii latine. Această limbă exprimă unitar conținuturi juridice, folosirea ei este de la sine înțeleasă pentru puterea centrală, corpurile de guvernare și instanțelor de judecată deoarece, indiferent de limba maternă a utilizatorilor, ajunge la toată lumea. Întrucât percepția juridică maghiară nu a recunoscut autenticitatea documentelor private și „producătorii / depositoryi” alfabetizării autentice au fost instituții ecleziastice, locurile de adevăritare nu au trecut la folosirea limbilor vernaculare. 2. Lipsa modelului străin și cauze de prestigiu (rolul subordonat). Utilizabilitatea limbii maghiare este îngădită datorită lipsei alfabetizării private juridice și datorită teritoriilor locuite de alte etnii, păstrătorii / intermediarii fiind orașele. Alfabetizarea acestora s-a ajustat dominanței limbii latine. Mai mult, cele mai importante elemente ale rețelei urbane maghiare au preponderent elite germane. Prin urmare, dacă un oraș mai mic corespundează cu un oraș mai mare, atunci, din motive de prestigiu, va scrie în germană, dacă o cunoaște. În caz contrar, folosește latina. Asta nu înseamnă că limba maghiară nu ar fi fost potrivită pentru alfabetizarea juridică, dar pur și simplu la sfârșitul Evului Mediu nu a fost considerată drept „receptă” din punctul de vedere al alfabetizării. După răspândirea cu pași repezi a corespondării în limba maghiară, devenind chiar o modă, la mijlocul secolului al XVI-lea limba maghiară își face apariția și în alfabetizarea oficială, devenind partener egal al latinei sau al germanei în administrația urbană ori în viața breslelor. Este momentul când nivelul destul de ridicat al oralității și scrierii literare al limbii maghiare este întregit cu alfabetizarea / scrierea juridică. Deoarece din punct de vedere juridic nu au avut loc schimbări, formulele maghiare ale documentelor reflectă cele latine, putând fi utilizate ca și analogii. În unele locuri, acum s-a trecut la scrierea protocoalelor în limba maghiară, cum a fost și cazul Clujului. Se pare că aici primul protocol al consiliului scris în mare parte în limba maghiară a fost redactat în anul 1569⁵⁶. Fenomenul poate fi observat și în orașele preponderent săsești, cum ar fi Sibiu, Brașovul și Bistrița, în același interval cronologic⁵⁷. În această tendință de folosire

---

⁵⁵ Mihály Auner, *Két adalék a magyar nyelv tanulására a XV. századból*, în „Magyar Nyelv”, 10(1914), p. 419-420.

⁵⁶ Indicele arhivei orașului Cluj a fost realizat de Gergely Diósi, fiind și primul index arhivistic scris predominant în limba maghiară (dedicația este bilingvă, latino-maghiară, iar instrucțiunile de folosire și indexul sunt doar în maghiară). Asemănător inventarului bistrițean bilingv întocmit de Seraphin, și cel maghiar al lui Diósi de la Cluj a servit unui scop practic: o mai bună înțelegere a conținutului documentelor scrise în latină. András Kiss, *A kolozsvári városi levéltár első levéltári segédlete*, în „Levéltári Közlemények”, 66(1995), p. 197-219, mai ales p. 203-205.

⁵⁷ În timp ce indicele arhivelor Sibiului și Brașovului au fost realizate de bistrițeanul Christian Pomarius în calitate de notar al Sibiului, iar mai apoi al Brașovului în 1546 și respectiv 1562, ambele în limba latină, cel al Bistriței, realizat de Georg Seraphin, notarul orașului, tot în 1562, comportă o trăsătură ce dă notă despre o evoluție: Seraphin a „spart” dominanța latinei ca limbă oficială, acordând un loc și limbii naționale. Astfel, inventarul său este bilingv, latin și german. Gernot Nussbächer, *Din activitatea arhivistică a lui Christian Pomarius*, în „Revista Arhivelor”, 8,2(1965), p. 167-180; Idem, *Contribuții la istoricul arhivei Bistriței în secole*

a limbii vernaculare, pe lângă influența Reformei, putem observa și direcția de dezvoltare însușită de cancelariile locale și centrale din principat. Trebuie să remarcăm și ideea interesantă a umanistului Pomarius, legată de oralitate și memorie. În concepția lui, inventarele de arhivă, citite la anumite intervale de timp în fața magistratului orașului, aduc o contribuție la memorarea privilegiilor acordate orașului, ajutându-i pe senatori să procedeze în cazuri asemănătoare în același fel⁵⁸.

Limbi vorbite și scrise - Arie de utilizare

În ceea ce privește aria de folosire al acestor limbi (latina, germana, maghiara), putem vorbi despre o largă și diversă utilizare, de la administrație publică, viață religioasă, justiție, relații externe, comerț și socoteli până la literatură și viață cotidiană. În această prezentare, dintre acestea ne vom referi doar la primele două.

Asigurarea unei „bune guvernări”

Un prim spațiu ar fi deci cel public, reprezentat de **administrația publică** și alegerea forurilor de conducere ale orașelor, unde problema limbii vorbite de către jurați s-a îmbinat cu componența etnică ale consiliilor. Putem remarca ca o caracteristică comună pentru întregul regat că în acele orașe unde au trăit împreună diferite grupuri etnice care au jucat un rol important în viața comercială a comunității, a fost introdus, de obicei, tipul sistemului guvernamental urban bazat pe divizarea paritară a puterii. Acest sistem paritar privind administrația orașelor îl regăsim în mai multe orașe unde etnia germană a fost mai curând sau mai târziu nevoită să împartă puterea cu maghiarii (Buda, Cluj), cu slovacii (Žilina) sau cu croații, maghiarii și italienii (Zagreb)⁵⁹. Societatea urbană a trebuit însă să se lupte cu diversitatea lingvistică și etnică în viața cotidiană. Și, cu toate că de-a lungul timpului se pare că comunitățile urbane au reușit să găsească un modus vivendi în această chestiune, trebuie să admitem că acesta a fost adesea rezultatul unor conflicte turbulente și, chiar, violente. Nu puține au fost cazurile când consiliile locale și chiar monarhii au fost forțați să calmeze disputele etnice dintre diferitele națiuni. În acest spirit, regele Ludovic I de Anjou a acordat la Žilina, în anul 1381, o diviziune a puterii în administrația orașenească între germani și slovaci⁶⁰. În orașele săsești din Transilvania, accesibilitatea funcțiilor de conducere a fost restrânsă la membrii unui singur grup etnic, cel german. Aceasta a fost situația la Brașov, Sibiu, Sighișoara, Bistrița⁶¹, dar și la Cluj și Buda, până la schimbările intervenite la mijlocul secolului al XV-lea.

XVI-XX, în „Revista Arhivelor”, 47.1(1970), p. 5-22; Andrei Kiss, *Vechile inventare. Registrele auxiliare de arhivă și cele de registratură din Transilvania*, în „Revista Arhivelor”, 55.1(1978), vol. 40, p. 67-82.

⁵⁸ Nussbächer, *Din activitatea arhivistică a lui Christian Pomarius*, p. 173.

⁵⁹ András Kubinyi, *Deutsche und Nicht-Deutsche in den Städten des mittelalterlichen ungarischen Königreiches*, în *Verfestigung und Änderung der ethnischen Strukturen im pannonischen Raum im Spätmittelalter*, editor: Roland Wider, Einstadt, Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1996, p. 145-148.

⁶⁰ Szende, *Integration through Language*, p. 205-233, aici p. 214-215.

⁶¹ Konrad Gündisch G., *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 1993, p. 68-100.

Cazul Clujului merită atenție și datorită faptului că rezolvarea situației de aici a urmat modelul adoptat de „*medium regni*”, adică de Buda. Tensiunea dintre maghiari și germani trebuia rezolvată prima dată în capitala Buda în 1439⁶². Astfel, după o revoltă violentă și lupta dintre cele două comunități majore, germană și maghiară, regele Albert I de Habsburg a ordonat o împărțire proporțională a puterii. După această dată, maghiarii și germanii au avut același număr de jurați și propriul jude în fiecare al doilea an. O prezentare simbolică a acestei egalități etnice a fost înregistrată în codul juridic de la Buda din cartea orașenească (*Ofner Stadtrecht*) de la începutul secolului al XV-lea. Astfel, în momentul încheierii ciclului de administrație a vechii conduceri a orașului, reprezentanții acesteia, adică vechiul jude, jurații și notarul, și-au exprimat recunoștința față de oraș, în primul rând în limba germană, iar apoi în limba maghiară, la care a venit răspunsul de mulțumire al orașului prin glasul unui purtător de cuvânt⁶³. Acest sistem paritar de la Buda a fost preluat de orașul Cluj în 1458, care a reușit să stabilizeze situația celor două etnii, săsească și maghiară, pentru următoarele două secole⁶⁴. Merită amintită opinia potrivit căreia documentul „uniunii” din 1458 doar a consfințit o stare de fapt, sistemul paritar funcționând deja în practică de mai multe decenii⁶⁵. Înțelegerea încheiată la 31 ianuarie 1458, cu ajutorul guvernatorului Mihail Szilágyi, numită „uniune”, a conținut prevederi cu privire la alegerea și paritatea celor o sută de bărbați, a juraților și alegerea în fiecare an, cu schimbul, a judeului, precum și la stăpânirea în măsură egală a veniturilor orașului și anularea scrisorilor contrare acestei înțelegeri. De acum înainte, organul suprem al orașului urma să fie adunarea generală a celor o sută de bărbați – centumviratul – care reprezenta și organul legislativ al comunității orașenești, deoarece putea adopta statute obligatorii pe tot cuprinsul orașului. Rezolvarea în sistemul paritar a reprezentării celor două națiuni în conducerea orașului și a stăpânirii veniturilor orașului a devenit un model, fiind, în secolele următoare o adevărată constituție pentru clujeni (și nu numai).

Trebuie să avem în vedere însă că realizarea uniunii a reprezentat doar nașterea unei norme, dar ca și în cazul tuturor schimbărilor radicale, punerea în practică s-a dovedit a fi mult mai anevoioasă. Aceasta s-a datorat în primul rând faptului că la momentul respectiv

---

⁶² Mai detaliat în András Kubinyi, *Die Zusammensetzung des städtischen Rates im mittelalterlichen Königreich Ungarn*, în Idem, *König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn*, Herne, Verlag Tibor Schäfer, 1998, p. 103-123, aici p. 118-119; András Végh, *Buda: The multi-ethnic capital of medieval Hungary*, în *Segregation, Integration, Assimilation*, p. 89-99, aici p. 90-92.

⁶³ *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn*, editor: Karl Mollay, Weimar, Böhlau, 1959, cap. 59: „Der Richterr sol also sprechen des ersten in deütscher zung vnd darnach in vngerischerr Zung”; cap. 60: „Dy Ratsherren sullen also sprechen, der erste in deütscherr zungen, darnach in Vngerischer”; cap. 61: „Der statschreiber spricht von erst in deütsch, darnach in Vngerisch.”, p. 85; traducerea maghiară în *Buda város jogkönyve*, vol. I-II, editors: Blazovich László, Schmidt József, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2001, vol. II, cap. 59-61, p. 342-343.

⁶⁴ András Kiss, *Kolozsvár város önkormányzati fejlődése az 1458-as „unióig” és kiteljesedése az 1568-as királyi ítélettel*, în „Erdélyi Múzeum”, 59(1997), p. 289-297, republicat în Idem, *Más források – más értelmezések*, Marosvásárhely, Mentor, 2003, p. 160-171; Mária Lupescu Makó, *Der Ausgleich von Klausenburg 1458*, în *Klausenburg: Wege einer Stadt und ihrer Menschen in Europa*, editors: Ulrich Burger, Rudolf Gräf, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 39-49.

⁶⁵ Flóra, *The Matter of Honour*, p. 47.

conflictul dintre cetățenii sași și maghiari din Cluj nu mai era doar unul „național” ci și unul social, deoarece uniunea nu a reglementat din rândul cărora vor fi aleși cei 50 de bărbați sași și tot atâția maghiari pentru centumvirat. Soluția a venit din partea regelui Matia care, prin dispoziția sa din mai 1486, ordonă ca pentru a pune capăt conflictelor și neînțelegerilor, la alegerea reprezentanților săi orașul Cluj să urmeze obiceiul și modul practicat de Buda. Acesta a reprezentat pentru clujeni o extindere (lărgire) a dreptului reprezentativ al cetățenilor, deoarece se prevedea ca cei 50 de bărbați sași și cei 50 de bărbați maghiari să fie aleși dintr-un cerc mai larg⁶⁶. Sistemul parității a fost aplicat chiar și în cazul notarilor orașului. Astfel, în secolul al XVI-lea notarii din Cluj puteau să angajeze un ajutor, un literat (*deák*), singura condiție impusă fiind apartenența acestuia la cealaltă națiune. Dacă notarul a fost maghiar, trebuia să angajeze un scrib sas și viceversa⁶⁷.

Ce a însemnat sistemul paritar din punctul de vedere al utilizării limbii, poate fi deslușit din corespondența celor două orașe. În anul 1488, dând curs poruncii regale, consiliul orașului Buda trimite Clujului o descriere amănunțită pentru a ajuta la clarificarea discuțiilor ivite privind mersul alegerii consiliului. Potrivit descrierii, centumvirii „... trebuie să ocupe loc în așa fel, încât întotdeauna să fie un german între doi maghiari. [...] După ce au ocupat loc în acest fel, notarul orașului pe rând le zice Centumvirilor pe nume, începând cu cei mai de vază, la care fiecare îi răspunde pe limba sa: sunt aici”⁶⁸. Desigur, acest scurt răspuns nu a fost un test de limbă, ci mai degrabă o manifestare a apartenenței etnice, care a constituit și baza reprezentanței din consiliu a națiunii săsești sau maghiare⁶⁹. De asemenea, așezarea alternativă a sașilor și maghiarilor în ordinea puterii deținute, adică a statutului lor și al vârstei a fost un mijloc în plus de a evidenția utilizarea principiului parității în oraș, precum și o măsură eficientă în combaterea „enclavizării” etnice⁷⁰. După aceasta, evident, consfătuirea s-a derulat ori într-o limbă comună cunoscută de toți (din păcate, sursa citată nu se mai referă la acest aspect), ori, ceea ce e mai probabil, cel puțin pentru secolul al XVI-lea, în limba fiecărui jurat, adică germană și maghiară.

La începutul secolului al XVI-lea, implementarea sistemului paritar apare și la nivelul târgurilor. În cadrul rețelei vaste a târgurilor, suntem martorii unei mișcări asemănătoare „adevăratelor orașe”, care urmărea alegerea consiliului pe criterii etnice.

⁶⁶ O condiție fundamentală a eligibilității era ca persoana respectivă să fie cap de familie și aptă pentru această funcție. Trebuiau aleși dintre locuitorii din diferitele piețe, străzi și ulițe ale orașului. În mod asemănător, din fiecare breaslă, trei sau patru membri trebuiau să ajungă prin alegere în centumvirat. Astfel și meșteșugarilor li s-a oferit ocazia de a fi reprezentați direct în cel mai înalt for al orașului.

⁶⁷ Flóra, *The Matter of Honour*, p. 107.

⁶⁸ „...ibidem ordinatim consedere debeant, ita ut semper inter duos Hungaros Alemannus medium locum teneat et converso [...] Quibus ita consedentibus Notarius Civitatis nomina Centum Hominibus ordinatim pronunciat, incipiendo a potioribus, quorum singulus suo lingwagio respondebit «assum» ...”. *Oklevéltár Kolozsvár története I. kötetéhez*, editor: Elek Jakab, Buda, Magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1870, p. 280-285, aici p. 282.

⁶⁹ Szende, *Integration through Language*, p. 216.

⁷⁰ Flóra, *The Matter of Honour*, p. 86.

Este și cazul Vințului de Jos și a Vurpărului. Aceste două localități au devenit parte a Pământului Săsesc în 1393. În 1493 și 1499, sub denumirea de „ambele părți ale Vințului de Jos”, se amintește de organizarea autonomă comună în frunte cu doi juzi⁷¹. În ianuarie 1510, judele Vințului de Jos aducea la cunoștința Sibiului cererea formulată de locuitorii maghiari ai târgului potrivit căreia judele să fie ales anual, alternativ, sas sau slav, iar în cel următor maghiar. De asemenea, se dorea și transformarea consiliului comun (adică al Vințului de Jos și al Vurpărului) pe criterii etnice. Astfel, în consiliul comun, în fruntea căruia găsim doi juzi, urmau să fie aleși din Vințu de Jos trei, din Vurpăr doi jurați (*in consules*) maghiari, iar din Vințu de Jos și doi slavi, pe lângă cei sași. De asemenea, printre cerințe figura și alegerea a doi *vitrici* (*templique vitrices seu provisores*), unul maghiar sau slav, iar celălalt sas. În mod asemănător, sistemul paritar trebuia să se oglindească și în alegerea a doi juzi de moară (*molendinae dominus*)⁷². Alte surse informează că divergențele dintre cele trei etnii ale târgului Vințu de Jos nu s-au aplanat nici spre sfârșitul anului, deoarece în noiembrie încă se aștepta, se spera ca rezolvarea situației va veni de la Sibiu⁷³. În anii 1510 și 1515, Vințul de Jos și Vurpărul iarăși figurează cu doi juzi și consiliu comun⁷⁴. Un caz asemănător întâlnim și la Orăștie, unde în 1491 se ajunge la o înțelegere potrivit căreia jumătate din consiliu va fi din rândul națiunii germane, iar cealaltă jumătate din rândul celei maghiare. În mod asemănător, judele va fi alternativ german și maghiar⁷⁵.

Asigurarea îngrijirii sufletului

Dincolo de trăsătura reprezentativă și pragmatică a utilizării limbii în administrație și comerț, caracterul premeditat în alegerea lingvistică cel mai bine poate fi evidențiat în viața religioasă. Se observă că, pe de o parte, biserica a păstrat latina ca limbă a liturghiei, iar pe de altă parte în predică a îndemnat la folosirea limbilor vernaculare, devenind cel mai important factor privind promovarea diferitelor limbi prin utilizarea lor paralelă. Limbile vernaculare au devenit tot mai importante atât în predica deja menționată cât și în cadrul confesiunii sau a rugăciunii. E firesc deci, ca printre primele publicații ale tipografiei sibiene din 1525 să figureze și rugăciuni în limba germană⁷⁶. Din această cauză, alegerea preoților potriviți a fost domeniul unde problemele legate de folosirea limbii s-au prezentat în mod accentuat, mai ales în practica orală. În sursele scrise, toate acestea au apărut doar la sfârșitul perioadei medievale – începutul perioadei premoderne, dar și atunci nu ca un fenomen foarte răspândit. În primele secole ale vieții urbane,

---

⁷¹ 1493: „Judices iuratique cives ex utraque parte oppidi Alwzncz”, 1499: „Judices iuratique consules utraque parte Alwincz”. Apud: Lakatos, *Hivatali írásbeliség*, p. 57.

⁷² Gustav Gündisch, *Winz und die Sächsische Nationsuniversität*, in *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, editors: András Bodor et al., Bukarest–Kolozsvár, Tudományos Könyvkiadó, 1957, p. 311-325, 318-319, 323-324; Lakatos, *Hivatali írásbeliség*, p. 37-38, 39, 48, 57, 69.

⁷³ Gündisch, *Winz und die Sächsische Nationsuniversität*, p. 324-325; Lakatos, *Hivatali írásbeliség*, p. 48.

⁷⁴ Gündisch, *Winz und die Sächsische Nationsuniversität*, p. 318-319.

⁷⁵ Lakatos, *Hivatali írásbeliség*, p. 48.

⁷⁶ Zsolt Simon, *Az első szebeni nyomtatványok 1525-ből*, în „Magyar Könyvszemle”, 125 (2009), p. 1-29.

înțelegerile orale, precum și dreptul comunităților locale la utilizarea propriei limbi în viața religioasă și la alegerea preotului paroh au fost suficiente pentru invitarea clericilor cu cunoștințe de limbi corespunzătoare de către comunitate. Așa cum a arătat András Kubinyi, chiar datorită numărului mare al coloniștilor dreptul alegerii libere a plebanilor a fost mult mai răspândit în orașele din regatul maghiar, decât în Europa occidentală⁷⁷.

Un conflict bine cunoscut legat de utilizarea limbii în mediul ecleziastic a fost cel din Cluj. Echilibrul fragil al conviețuirii comunităților săsești și maghiare este bine ilustrat de conflictul ivit în 1568 când, după victoria locală a Reformei s-a iscat un proces privind alegerea preotului paroh. În acest conflict, sașii au accentuat faptul că, deși „pe vremea religiei papistașe” și maghiarii au folosit biserica parohială pentru liturghii, botezuri, căsătorii și înmormântări, însă „niciodată nu au ținut predică în aceea biserică în limba maghiară, și niciodată nu a fost pleban maghiar în orașul Cluj”⁷⁸ – ceea ce este doar parțial adevărat, în sensul că biserica parohială a maghiarilor, biserica Sfântul Petru și Pavel a fost situat în suburbie⁷⁹. Această situație conflictuală s-a datorat în parte și faptului că uniunea din 1458 nu a reglementat în mod explicit modul de alegere a plebanului și nici modul de folosință a bisericii parohiale. Se pare că până la Reformă nu au existat probleme deosebite, însă odată cu adoptarea diferitelor direcții ale Reformei, limba latină a liturghiei a fost înlocuită prin liturghiile în limbile vulgare ale comunității, adică maghiară și germană. Aceasta i-a motivat pe clujeni atunci când au înaintat judei o cerere privind reglementarea alegerii parohului și a dreptului de folosință a bisericii parohiale. Comunitatea săsească, prin reprezentanții săi, a protestat față de folosirea bisericii parohiale Sf. Mihail în sistem paritar⁸⁰. Nerezolvarea problemei la nivel local a condus la înaintarea cazului în fața curții regale. După ascultarea ambelor părți, în 1568 regele Ioan Sigismund a luat o hotărâre care a extins principiile uniunii din 1458 și asupra alegerii plebanului și a folosirii bisericii, adică cele două națiuni să beneficieze de aceste drepturi în sistemul paritar. Astfel, într-un an, plebanul trebuia ales din rândul cetățenilor sași, în anul următor din rândul celor maghiari. În fiecare an, biserica urma să fie în folosința acelei națiuni din rândul căreia, în acel an, a fost ales judele. Prin urmare, dacă judele a fost ales din rândul națiunii săsești, biserica este folosită de sași, dacă judele este maghiar, biserica va fi folosită de națiunea maghiară. Atâta timp cât una dintre națiuni folosește biserica parohială, cealaltă națiune poate folosi biserica mai mică⁸¹. Decretul

⁷⁷ András Kubinyi, *Egyház és város a későközépkori Magyarországon*, în *Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára*, editor: Ilona Sz. Jónás, Budapest, ELTE BTK, 1994, p. 74-87.

⁷⁸ „... numquam in eodem templo lingua Hungarica concionatum fuisset, neque plebanus unquam Hungarus in eadem civitate Coloswar extitisset ...”. *Oklevéltár Kolozsvár története 2. és 3. kötetéhez*, editor: Elek Jakab, Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1888, p. 80-88, aici p. 81.

⁷⁹ Elek Benkő, *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004, p. 22-23.

⁸⁰ Printre protestatari s-a numărat și judele regal Anton Herceg. Flóra, *The Matter of Honour*, p. 206.

⁸¹ *Oklevéltár Kolozsvár története 2. és 3. kötetéhez*, p. 80-88; Lupescu Makó, *Der Ausgleich von Klausenburg*, p. 48-49. Pentru identificarea „bisericii mai mici”, vezi mai nou, Radu Lupescu, *Cetatea Veche (Óvár) a Clujului*, în *Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Várostörténeti tanulmányok. Studii de istorie urban*, coord. princ.: Mária Lupescu Makó, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018, p. 98-99.

regal a sincronizat sistemul politic paritar cu cel religios, rezolvând astfel o problemă, a creat însă altele noi printre reprezentanții celor două națiuni. Este elocvent în acest caz problema folosirii locurilor din biserica parohială Sf. Mihail de către sași și maghiari⁸².

În mod asemănător, priorii mănăstirilor ordinelor mendicante au ținut cont de „etnia” sufletelor de care urmau să se îngrijească, alegând frați predicatori care cunoșteau limbile comunităților aflate în împrejurimile mănăstirii. Astfel, la sfârșitul secolului al XV-lea, în 1480 este amintit la mănăstirea din Cluj fratele Bertalan Istvánfia, trimis de la mănăstirea dominicană observantă din Pécs la Cluj, pentru a deveni predicatorul maghiarilor⁸³, iar mai apoi, în aceeași postură este amintit fratele Grigorie⁸⁴, iar în 1524 este evidențiat separat fratele Blasiu, predicatorul maghiarilor (*predicator vngarorum*) și fratele Gheorghe, predicatorul germanilor (*predicator Almanorum*)⁸⁵. De asemenea, și în conventul dominican de la Bistrița, oraș cu o populație preponderent de limbă germană, în anii 1520 găsim un frate predicator maghiar⁸⁶.

Concluzii

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, mai cu seamă spre sfârșitul veacului, limbile vernaculare, germana și mai cu seamă maghiara încep să preia rolul dominant al latinei. Acest schimb de macaz lingvistic se datorează în mare parte schimbărilor politice interne și externe intervenite după bătălia de la Mohács, apariției și răspândirii fulgerătoare a Reformei în Transilvania, a cărții tipărite, a laicizării alfabetizării, precum și rolului economic crescut al orașelor și târgurilor. Nu avem însă cunoștința de nici o dispoziție locală care ar fi prescris utilizarea limbii maghiare în alfabetizarea urbană. Prin urmare, utilitatea publică / comună a limbii maghiare în vremea respectivă este cea care explică folosirea tot mai largă a limbii maghiare. La Cluj de exemplu, locuitorii orașului, fie maghiari sau sași, au cunoscut și folosit limba maghiară, fiind și motivul pentru care în administrația locală și centrală limba actelor, devenite tot mai importante și numeroase, a fost cea maghiară. Este elocvent faptul că chiar și notarul ales din rândul națiunii săsești, tânărul Gáspár Heltai a redactat protocoalele orașului și alte documente în limba maghiară la fel de bine ca și predecesorul sau succesorul său, ales din rândul nației maghiare, cu toate că, potrivit sistemului paritar, ar fi putut opta pentru limba germană. Cei aparținând națiunii săsești de la Cluj, fără a renunța la drepturile lor, au acceptat folosirea limbii maghiare în actele interioare, ca limbă preponderent utilizată în regiune, din motive practice. Situația le-a fost ușurată de faptul că datorită conviețuirii au devenit buni

---

⁸² Un caz interesant din 1583 arată dezbaterea pentru același loc în biserică de către două familii, una din națiunea săsească, cealaltă din națiunea maghiară. Flóra, *The Matter of Honour*, p. 146-147.

⁸³ András Harsányi, *A Domonkos Rend Magyarországon a Reformáció előtt*, Budapest, Paulus Hungarus–Kairosz, 1999 (reprint), p. 70.

⁸⁴ 1491: „Grigorius Arcuparis, fr. predicator Hungarorum”. *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei, 1289-1556*, vol. I-II, editor: Zsigmond Jakó, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990, vol. II, nr. 2725.

⁸⁵ K[arl] Fabritius, *Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkirche zu Schässburg*, în „Archives des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde”, 5.1(1861), p. 29.

⁸⁶ „Fr. Andreas predicator vngarorum”, Fabritius, *Zwei funde*, p. 33.

cunoscători ai limbii maghiare, față de sașii din sud, stabiliți compact, într-un bloc. Au stăruiet însă în folosirea germanei în mediul ecleziastic, religios, adică în biserică, cu toate că prezența numeroaselor confesiuni în oraș în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a generat multă tensiune. Iar în 1580, când textul unei plăci comemorative festive, privind construcția podului din fața Porții Podului a fost redactată inițial în limba maghiară, membri națiunii săsești au protestat, făcând referire la uniunea din 1458, cerând pe bună dreptate ca pe placa comemorativă să fie sculptată și un text în limba germană, identic cu cel maghiar. Protestul a fost aprobat de consiliu⁸⁷, dar juzii, de regulă „*circumspecti et prudentes*”, au hotărât într-un final ca limba plăcii în care urma să fie eternizat construcția podului să fie latină⁸⁸, limba pe care au continuat să o folosească în documentele solemne. (În alegerea făcută probabil un rol esențial l-a jucat și factorul economic, sculptarea unui singur text fiind mai ieftină.)

Ceea ce a generat disensiuni între sași și maghiari spre sfârșitul secolului al XVI-lea a fost acceptat ori trecut cu vederea la mijlocul secolului, fiind vorba tot de amplasarea unor plăci memoriale. Atunci când în urma dietelor din 1556-1557 se hotărâște ca vechea mănăstire dominicană din Cluj să fie transformată în școală, regina Isabella dispune ca aproape sfertul dijmei din Cluj să fie folosit pentru buna funcționare a școlii. Donația generoasă (aproape 200 de florini) a fost imortalizată pe două plăci, una bilingvă, latino-maghiară, amplasată pe peretele sfatului orașului⁸⁹, iar cealaltă, în latină, pe peretele sudic al bisericii Sfântul Mihail⁹⁰.

⁸⁷ 8 iulie 1580: „Az my az Magyar irast illety Az hydon, Miért hogy a zaz nemzet vei, hogy valamy praerogiatuaw kewanna magának Az magyar Nemzet, kin meghaborodot az Zaz Nemzet. Nem Akarwan valamy dissensiora Jeouendeore is okot adny Az vnio ellen, végezték eo keg[yel]mek, hogy **zazulis vgyan Azon igékert faragyak meg az varas keolchiegen. Azonképpen egieb keozonseges Monumentumokon ha egyk Nemzetnek nielwe otth vagion, Az massyke is légien otth**”. Traducerea: „În privința scrierii maghiare de la pod, națiunea săsească crede că cea maghiară își dorește să-și adjucece unele prerogative pentru care națiunea săsească s-a revoltat. Nu dorind să creeze un precedent pentru viitor prin această disensiune împotriva uniunii, [jurații] au hotărât, ca **și în limba săsească să fi sculptat acel text pe cheltuiala orașului. De asemenea, pe orișicare monument dacă apare limba unei nații, și limba celeilalte să fie acolo**”. S.J.A.N. Cluj, Protocoalele adunărilor generale, Fond 1/3, p. 228.

⁸⁸ Textul plăcii comemorative renașcentiste (din păcate acum aproape indescifrabilă datorită vopsirii neprofesionale curente: C (HRISTOPHORUS) (stema familiei Báthory) B(ATHORY) / REGNANTE ILLVSTRIS(S)IMO PRINCÍ(PE) CHRISTO(-) / PHORO BAHTORI. DE SOMLIO. VAIVODA / TRANSILVANIAE. ET SICVL(ORUM) COM(ITE): / TOMA BVDAI PRIMAR(IO). ET STEPHANO. /

PVLACHER REGIO. VRBIS IVDICIBVS. / PROCVRANT(IBUS). VALE(NTINI) COL(OSVARI). SZEKE(LY) IAKAB / LADIZ(lao) BREIB(ER). PVBLICIS CIVITATIS / EXPENSIS HIC PONS CONSTRVCTVS / EST: / 1·5·8·0. / Inițial placa comemorativă a fost pe podul de odinioară, ulterior fiind mutată pe colțul casei de pe partea stângă a străzii, lângă Canalul Morii (astăzi strada Regele Ferdinand nr. 34). *Köbe irt Kolozsvár. Emléktáblák, feliratok, címerek*, editors: Löwy Dániel et al., Kolozsvár, Nis Kiadó, 1996, p. 50.

⁸⁹ Textul plăcii memoriale: „Donatio sum regia, scholae haereditas hujus et pauperum, qui commoda mea alio averterit/aversit haec et similia, deleatur ex libro viventium et memoria hominum. Anno Domini 1557. Király adományja vagyok, ennek az iskolának és a szegényeknek öröksége, aki ez és más javaimat egyébre fordítja, annak nevét töröljék az élők könyvéből és az emberek emlékezetéből. 1557-ben”. János Kénosi Tözsér, István Fosztó Uzoni, *Az erdélyi unitárius egyház története*, editors: Mihály Balázs et al., vol. I-II, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2005-2009, vol. I, p. 507. Cf. *Ibidem*, p. 529.

În noul stat format, preponderent protestant, cel al Principatului Transilvaniei, limba maghiară va dobândi statutul de limbă „oficială”. Utilizată nu doar în administrația internă, încetul cu încetul limba maghiară va fi cea care va fi tot mai des folosită și pe planul relațiilor internaționale, în situația istorică dată, în acest spațiu. Cancelariile voievodale din Moldova și Țara Românească, prin scribii maghiari angajați, corespondau cu voievodul și principele Transilvaniei în limba maghiară, nu în latină⁹⁰. Latina însă nu dispăre în totalitate din orașe, doar își pierde locul de frunte. Va fi în continuare folosită în administrație, în relațiile externe, învățământ, religie, cultură, asemănător limbii germane. Astfel, caracterul multilingv al țării se păstrează în continuare și în perioada premodernă, doar ordinea și procentajul limbilor se schimbă față de perioada medievală.

---

⁹⁰ Despre clarificarea locului amplasării celei de a doua plăci memoriale, vezi Radu Lupescu, *Utriusque ordinis expulsi sunt. Kolozsvár, 1556. március 15.*, în *Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban*, editor: József Csurgai Horváth, Székesfehérvár, Alba Civitas Történeti Alapítvány, 2017, p. 302.

⁹¹ Klára Jakó, *Die ungarischsprachige Korrespondenz der Waiwodon und obersten Amtsträger in der Moldau und der Walachei. Edition ausgewählter Beispiele aus dem 16–18. Jahrhundert*, în „Ungarn Jahrbuch”, 27 (2005), p. 209-230; Eadem, *Aspects of the Hungarian Correspondence of Wallachian and Moldavian Voivodes in the Sixteenth and Seventeenth Century*, în „Colloquia. Journal for Central European History”, 18 (2011), p. 196-211.